

ФЕДЕРАЛІЗМ ТА УКРАЇНА В ПОГЛЯДАХ М.С. ГРУШЕВСЬКОГО

© Плазова Т., 2007

Всебічне дослідження творчості Михайла Грушевського привертає особливу увагу до його політичних поглядів. Саме на рубежі XIX–XX століть великий вчений-політик висував ідею автономно-федеративного устрою України, вбачав майбутнє нашої держави в рівноправному союзі з демократичною Росією. Проаналізовано переваги і недоліки теорії федералізму для української нації та неможливість впровадження її в життя після подій 1917 року.

Comprehensive investigation of Mykhailo Hrushevskiy's works draws a special attention to his political views. In the end of the XIX-th – of the beginning of the XX-th centuries an outstanding scientist and politician suggested the idea of autonomous-federative system of Ukraine; he saw the future of our state in an equal union with democratic Russia. The article analyzes advantages and disadvantages of the theory of federalism for Ukrainian nation and impossibility of its implementation after events of 1917.

Досліджуючи проблему федералізму в українській політичній думці, слід звернути увагу на те, що в останні роки в політичному житті нашої країни доволі часто лунають заклики до федералізації окремих регіонів. Це питання стало наріжним каменем різних за поглядами сил і є темою дискусії як істориків, так і політологів. Прихильники федералізму одним із своїх аргументів наводять політичні погляди М.С. Грушевського, його праці стосовно цієї проблеми.

Свою концепцію федеративного устрою держави Михайло Грушевський сформулював ще в кінці XIX ст. У 1905–1910 рр., аналізуючи розвиток українського національного відродження, він лише більше утвердився в своїх поглядах. Саме тоді розвинув аргументи щодо перебудови Російської імперії на демократичних федеративних принципах із входженням України до складу Росії на правах національно-територіальної автономії. Усі ці питання він висвітлював у працях: „З біжучої хвилі”, „Якої ми хочемо автономії і федерації”, „Освобождение России и украинский вопрос” та в статтях журналу „Борітеся – поборете”. Окрім того, в цей час Михайло Грушевський став одним із засновників „Спілки федералістів-автономістів” у Санкт-Петербурзі. До складу цієї спілки, крім українців та росіян, входили ще й представники прибалтійських, середньоазіатських та польського народів [1, с. 14].

На початку 1917 року в розпал розвалу Російської імперії в Михайла Грушевського – одного з небагатьох українських політиків була готова програма вирішення державно-правових проблем українського визвольного руху. Тому цілком закономірно, що саме він стає лідером Української революції, головою Центральної Ради та згодом першим Президентом Української Народної Республіки. Все це давало підстави для втілення його концепції в життя. Фактично основні принципи автономії та федерації, як їх розумів М. Грушевський, були покладені в основу головних законодавчих актів Центральної Ради – її перших трьох Універсалів та вже названих праць.

Питання побудови національної незалежності українського народу та демократичних прав і свобод людини Михайло Грушевський вбачав в ідеї автономно-федеративного устрою України. Цю концепцію підтримували члени Кирило-Мефодіївського товариства, члени Центральної Ради, українські діячі тих часів. Усі вони вбачали в цій ідеї свою надію на утвердження вільної та

демократичної України в рівноправному союзі народів Російської держави. Але оскільки тогочасна Російська держава була імперією із засадами деспотії та централізації, потрібно було змінити політичний устрій в самій Росії, створити необхідне підґрунтя для встановлення та утвердження демократичного федералізму.

Основною тезою в ідеях федералізації стояло питання широкої політичної національно-територіальної автономії, яка б організовувалась „на основах широкого демократичного громадського самовпорядкування від самого споду („дрібною земською одиницею“), аж до верху – до українського союму. Вона має вершити у себе вдома всякі справи – економічні, культурні, політичні, содержувати своє військо, розпоряджати своїми дорогами, своїми доходами, землями і всякими натуральними багатствами, мати своє законодавство, адміністрацію і суд” [2, с. 5]. Російська держава повинна приймати той розподіл повноважень, який, для прикладу, є в тих же Сполучених Штатах Америки. І було б доцільним передати „справи війни і миру, міжнародні трактати, завідування воєнними силами республіки, пильнування одностайної монети, міри, ваги, оплат митових (таможених), нагляд за поштами, телеграфами й залізницями держави..., надавання певної одностайності карному (уголовному) і цивільному (гражданському) праву країв, стеження за додержуванням певних принципів охорони прав національних меншостей в краєві законодавстві” [3, с. 133]. Це насамперед свідчить про те, що Михайло Грушевський цілком ясно усвідомлював втрату кожним членом такої федерації своєї суверенності та самостійності. Більше того, він вважав такий стан справ бажаним, цілком нормальним, розглядав „федерацію не як шлях до самостійності, але як шлях до нових перспектив, які вже давно відкривалися провідним розумам людства, як шлях до федерації Європи і в майбутньому – до федерації всього світу” [1, с. 15].

У своїх працях Грушевський говорить про два можливі способи утворення федерації: знизу та зверху. В першому випадку кілька окремих держав об’єднуються в одну державу і віддають дещо із своїх суверенних (верховних) прав загальнодержавній організації та її органам, решта суверенності вони залишають собі та своїм місцевим органам. В іншому – унітарна держава ділиться своїм суверенітетом зі своїми провінціями та в такий спосіб перетворюється в федерацію. Також, аналізуючи погляди вченого стосовно цієї проблеми, слід зазначити, що характерною ознакою федерації він вважав не тільки збереження окремими частинами державності, а й принципи непорушності цього союзу [4, с. 127]. Поодинокі держави, входячи в союз, не мають права виходу з нього. Поряд спостерігається суперечливе твердження – якщо народ не отримує в створеному союзі федеративних держав більше, ніж мав до вступу, то не можна забирати в нього право розвиватися самостійно. Напевно, так Михайло Грушевський намагався уникнути непорозуміння, які виникли при виході окремої держави з союзу. Оскільки федерація формує свою економіку, то кожна з держав працює на загальне благо. В такий спосіб виникають зв’язки, при розірванні яких в менш багатих державах можуть виникнути економічні та політичні кризи. Напевно вчений передбачав, що Україна буде входити до складу СРСР, хоча такій могутній державі не потрібно було б віддавати частини своїх суверенних прав та національних багатств.

Михайло Грушевський, говорячи про федерацію, сприймав її як союз країн, об’єднаних географічно, економічно та культурно на добровільних засадах, а не як федерацію поневолі [5, с. 177]. Набуття державного права народів, широкої автономії в межах їхніх етнографічних кордонів, можливість вільного існування та розвитку держав – забезпечили б принцип національно-територіальної автономії. Аналізуючи цей принцип, можна виділити і самоуправу, яка впорядковує місцеві справи з доручення центральної влади. В цьому випадку Українську республіку вчений вбачав „федерацією громад та їх рад, котра тільки на волі, в процесі культурної та економічної творчості, вироблятиме свої внутрішні зв’язки” [6]. І якщо організаційна робота буде проводитись на місцях, а на загальнодержавний рівень виноситимуться питання міжнародної та військової політики, законодавчі та нормотворчі аспекти, то Українська Республіка має можливість стати „федерацією земель, сполученими штатами України” [6]. Якщо ж Україна об’єднуватиметься з

Росією, то в українського політика були певні застереження, зокрема ті, якими принципами керувалася Російська імперія в своїх стосунках з іншими народами. Історичний досвід показував, що Росія завжди була деспотичною та самодержавною імперією.

„Ми всі, – писав Грушевський в квітні 1917 року, – втомлені і знеохочені страшним і прикрим централізмом старого російського режиму і не хочемо, щоб він жив далі, хоч би й під республіканським червоним стягом” [3, с. 132]. Тому „ми, – наголошував він, – не вдовольняємося широкою автономією України, а ще хочемо, аби держава, до котрої вона входить, була федеративною: щоб се була федеративна, демократична Російська республіка..., щоб автономні краї були не простими провінціями, а членами Російської федерації, учасниками її державності” [3, с. 128]. Непорушна демократично-федеративна структура російської республіки та беззастережне визнання і недоторканість автономного статусу її складових частин – ось запорука незалежності та самостійності українського та всіх інших народів, що входили б до складу Російської Федерації.

З цього насамперед випливає те, що Україна набуде самостійності та незалежності в межах повної та широкої автономії, хоч і без статусу суверенітету. Окрім того, Росія повинна надати незаперечні гарантії принципів автономності на підтвердження своїх демократичних засад федеративного суспільства.

З розвитком та утвердженням революційних змін в Росії упродовж 1917 року дещо змінюються і погляди Михайла Грушевського в цих питаннях. Насамперед вчений не врахував ті політичні реалії, які становлять основу ментальності та державницького ества російського правителя: якими б демократами та лібералами не були російські діячі різних рівнів, вони завжди є носіями великодержавницьких поглядів. Тому в цьому контексті федерація для них є лише прикриттям своїх амбіцій [7, с. 60]. Та й уся історія взаємин між Україною та Росією підтверджує марність сподівань на демократичні та рівноправні відносини. Прихід до влади більшовиків в Росії, а згодом і їх напад на Україну повністю унеможливило процес утворення федерації. Перед Центральною Радою та М. Грушевським постає нагальне питання оборони України, її політичної визначеності на тлі міжнародного співтовариства. 22 січня 1918 року було проголошено IV Універсал Центральної Ради, за яким Україна стала суверенною державою [5, с. 259]. Тоді ж настає кінець ідеї федералізації українських та російських земель в рамках однієї держави.

Дослідники наукової спадщини Михайла Грушевського відзначають в цей період й закінчення „московської орієнтації” вченого. Більшовицька війна проти України зняла з Московщини права особливої нації й „дала почуття права керуватись у своїх відносинах до неї єдине добром українського народу, а не якимись інтересами спільної революції, спільної культури, спільної отчизни” [3, с. 138]. Михайло Грушевський, не відкидаючи співробітництва з Росією на паритетних та взаємовигідних началах та ідеях федералізму, почав активно розвивати концепцію про „західну орієнтацію”, мотивуючи це певними історичними традиціями та ментальністю українського народу.

Виходячи ще з часів Київської Русі, вчений вказує на тісні політичні, економічні та культурні зв'язки України із Заходом. Водночас „західна орієнтація” не повинна стати на шляху самобутнього національного розвитку України. Михайло Грушевський застережливо писав, що „...не треба підганяти нашого життя до котрого-небудь західно-європейського взірця, хоч би й німецького. Визволення від примусової залежності від московського життя не повинно бути заміною одної залежності другою, хоч би й добровільною” [3, с. 149].

Складається враження, що з початком більшовицького наступу на Україну, з проголошенням незалежності та суверенності, із переорієнтацією М. Грушевського в бік Західної Європи, було залишено ідеї федералізації. Однак, вивчаючи праці вченого, помітний лише тимчасовий відступ від попередніх планів політичного розвитку держави [8, с. 76]. На той час прийшла нагальна потреба захищати суверенність українського народу, незайманість його національних, економічних

та політичних інтересів. Тому, на думку М. Грушевського, ідеї із федералізацією повинні почекати до більш слушного спокійного часу, хоча „всі справи, пов’язані з незалежністю України, можна вирішити й у федеральній формі за нормальних умов” [2, с. 258].

Немає жодних сумнівів в тому, що Михайло Грушевський стоїть на позиції незалежності України, є одностайним противником трактування України як „московської провінції або московської колонії, щоб нею під яким би то не було гаслом правили з Москви, там розпоряджалися її природними багатствами й продуктами праці її трудового народу, звідти кермували її економічним життям, її фінансами – так, як се було повелось в Світській українській республіці” [3, с. 234]. На початку 1918 року вчений активно пропагував ідеї автономно-федеративного устрою у внутрішніх відносинах в Україні, відкидав поліцейсько-бюрократичний апарат як засіб терору та більше надав прав місцевим органам самоврядування. Згодом, у 1920 році він знову наголошує, що Україна повинна організовуватись „як федерація своїх фактичних республік-громад..., об’єднання мусить вирости само собою в процесі життя, воно не може бути штучно форсованим, тим менше – насильно накидане” [3, с. 232].

Отже, на думку Михайла Грушевського, автономно-федеративний устрій є найкращою формою внутрішнього правління, який дасть можливість уникнути конфліктів всередині держави, забезпечить мир, спокій та злагоду в державі, тоді як унітарний устрій викликатиме лише уособиці та непорозуміння. Але в зв’язку із революційними змінами в Росії, встановленням недемократичного більшовицького режиму та наростанням громадянської війни питання об’єднання в федерацію залишається відкритим для майбутнього. Воно повинно визріти самостійно та стати актуальним в процесі розвитку держав, які вбачатимуть в ньому ідеал свого існування.

Аналізуючи ідею автономно-федеративного устрою в її абстрактному визначенні, складається враження про її необхідність, її привабливість та довершеність. Якщо ж прикласти її до конкретно-історичного буття українського народу, то вона буде надзвичайно небезпечною та суперечливою в прогнозах на майбутнє. Це пояснюється кількома чинниками. По-перше, під час своєї реалізації автономно-федеративний устрій України закріплював би створені історичним минулим усі регіональні відносини, що поступово та планомірно насаджувалися політикою зросійщення. По-друге, автономно-федеративний устрій породив би не цілісну державу, а ефемерний конгломерат, за якого спостерігалась би відчуженість окремих регіонів, їх занепад. Останнім чинником слід назвати те, що власне автономно-федеративний устрій сприяв би руйнації цілісності української нації, незалежно від „московської” чи „західної” орієнтації, адже в історії України упродовж віків не було жодного союзу з іншою державою, який би сприяв розвитку, а не занепаду національної єдності.

У 1922 році Україна ввійшла до складу СРСР, але цей союз приніс лише розчарування. Сьогодні, коли все ж таки проголошено незалежність нашої Батьківщини, коли ми маємо змогу стати рівноправними учасниками світового співтовариства, коли ми самостійно будуємо своє майбутнє, на розсуд громади знову виноситься ідея федералізації суспільства, при цьому із вміло замаскованими недоліками. Автономно-федеративна ідея не прийнятна для державного устрою сьогоденної України, оскільки призведе до розвалу країни зсередини. Україна як держава побудована на засадах однієї ментальності, культури, спільних традицій та історії. Тому, проводячи аналогію із сучасними федераціями на зразок США чи Швейцарії, наводиться приклад, де відсутнє поняття єдності історичного національного духу. Ці держави побудовані на засадах інтернаціоналізму, співіснування різних народів в одній площині з розвиненою демократією. Це немов би два світи з різною історією.

Україна повинна іти своїм шляхом в утвердженні державності, повинна забезпечити цілісність суспільства та єдність нації. Для досягнення цієї мети слід використовувати як історичне минуле, так і державотворчий та політичний досвід діяльності Михайла Грушевського. Вчений висував свої ідеї федералізму та автономії в складних суспільно-політичних умовах, в часи військової боротьби, але завжди з думкою про якнайкраще майбутнє України. Його пошуки

досконаlih форм будівництва держави, успіхи та поразки в прийнятті рішень повинні слугувати нащадкам прикладом у прагненні побудови своєї незалежної та суверенної цілісної України.

1. Камінський Є., Троцанський В. Михайло Грушевський: „Я промовляю від демократії...” / Людина і світ. – 1991. – № 6. – С.14–18. 2. Грушевський М. Якої ми хочемо автономії і федерації. – К., 1917. – 16 с. 3. Грушевський М. Хто такі українці і чого вони хочуть. – К., 1991. – 246 с. 4. Грушевський М.С. Духовна Україна: Збірник творів. – К., 1994. – 558 с. 5. Михайло Грушевський і Західна Україна: Доповіді і повідомлення наук. конф. 26–28.10.1994. – Львів, 1995. – 350 с. 6. Грушевський М. Українська партія соціалістів-революціонерів та її завдання // Борітеся – поборете. – Відень, 1920. – № 1. 7. Грушевський М. Збірник наукових праць і матеріалів Міжн. ювіл. конф. / За ред. О. Купчинського. – Львів, 1994. – 448 с. 8. Грушевський М. На порозі Нової України: Гадки і мрії. – К., 1991. – 128 с.

УДК 321.01 (477) (092)

Я. Турчин

ПРИНЦИПИ ОРГАНІЗАЦІЇ ІНСТИТУЦІЇ ВИБОРІВ У НАУКОВІЙ СПАДЩИНІ ОТТО ЕЙХЕЛЬМАНА

© Турчин Я., 2007

Аналізується науково-теоретична спадщина представника національно-державницького напрямку в українській політології Отто Ейхельмана про організацію виборчого процесу. Виділяються та характеризуються основні принципи демократичних виборів. Наголошується на актуальності суспільно-політичних поглядів вченого.

Scientific and theoretical inheritance of the representative of national and state direction in Ukrainian political sciences Otto Eihelman about organization of electoral process is analyzed. The main principles of democratic election are pointed out and characterized. The stress is laid on the actuality of public and political views of the scientist.

Постановка проблеми. Після проголошення незалежності 24 серпня 1991 р. в Україні почався складний процес трансформації політичного режиму та розбудови демократії, який значною мірою залежить від ступеня демократичності та способу організації виборчого процесу. Зміни до Конституції України, затверджені парламентом 8 грудня 2004 р., проголошують, що конституційний склад Верховної Ради України обирається з 2006 р. на основі загального, рівного і прямого виборчого права шляхом таємного голосування на засадах *пропорційної системи* з обранням народних депутатів України в багатомандатному загальнодержавному виборчому окрузі за виборчими списками кандидатів у депутати від політичних партій і виборчих блоків політичних партій. Пропорційна виборча система України, яка прийшла на зміну змішаній, має цілу низку як переваг, так і недоліків, що потребують переосмислення. Очевидним є те, що нинішній етап формування вітчизняного інституту виборів вимагає глибокого вивчення досвіду наших попередників – українських вчених-емігрантів, які досліджували подібні проблеми в минулому,